

'שבועת הדיינין...'. הנהוג המקובל כיום בבתי דין שלא להטיל שבועה אלא מפשרין על השבועה, כלומר הנתבע שנתחייב שבועה משלם כשליש מן הסכום, תחת השבועה (עפ"י פסקי דין רבניים כרך טו עמ' 308 ועוד. וע' בחו"מ יב,ב ובשו"ת דברי מלכאל ח"ב קלג; 'דיני ממונות' ח"א שער ט פרק א סעיפים יט,כ עמ' שו).

'... והפלא הוא, שעם כל תוקף החומרה בשבועה – הזלזול בעון חמור זה הוא נורא מאד. ויש הרגילים בזה תמיד, ועל אחת כמה וכמה כשיש להם דין ודברים עם חבריהם, ומה גם כשבאים לדין בבית-דין. ומעשים בכל יום שאנו משתדלים בבית הדין להוציא כל מיני ספרי קודש מידי הצדדים, משום שברגע שרואים לפנינו ספר קופצים ונשבעים אפילו בלי רשות, בקלות דעת מדהימה' (מתוך דיני ממונות לגר"ע בצרי שליט"א ח"א עמ' תמח).

דף לט

'שכל העולם כולו נודעו בשעה שאמר הקב"ה בסיני לא תשא... הא למדת, דברים שאין אש ומים מכלין אותן, שבועת שקר מכלה אותן'. מפני שהקב"ה בורא כל העולמות – חותמו אמת, וכמו כן האמת היא חותם הבריאה וכח קיומה וחיותה. וזה שמאמת את השקר על ידי שבועת ה', משרה את השקר במקום האמת, ועל כן כמו שהאמת הוא חיות הבריאה, השקר השורה לעומתו הוא מחריב ומכלה את כל הבריאה ח"ו (עפ"י שם משמואל שבועות עמ' עד. ועל דרך זו במהרש"א).
ויש בזה ליתן טעם למבואר להלן שבשבועה אף צדיקי העולם נענשים, שהפגם הוא במציאות הבריאה, גם כשאינן אשמה.

– 'והשבועה לשוא, אע"פ שאין בה מיתת בית דין, ענשה חמור בידי שמים יותר מהרבה עבירות שיש בהן מיתות בית דין, כי הנשבע לשקר מחלל את השם שנאמר ולא תשבעו בשמי לשקר וחללת את שם אלקיך. וחלול השם ענשו למעלה מכל העבירות, ולא נכתב כן על אחת מן העבירות אלא על השבועה לשקר ועל עבודה-זרה... ונכתבה אזהרת השבועה לשקר אחר אזהרת עבודה זרה, יען וביען כי השבועה לשקר נמצא בכנפיה עון חילול השי"ת... כי עון הנשבע לשקר בבית דין חמור מעונש העובד ע"ז בבתר מפני חלול השם...'

ואם חייבו בית דין את האדם להשבע שבועה והוא יודע אשר פיו דבר שוא – אסור לקבל עליו השבועה לאמר אנכי אשבע למען הפחיד את חברי, אע"פ שאין בלבבו להשבע. שנאמר 'לא תשא', ויש בכלל משמעו לא תקבל להשבע לשוא...'

וכן המסבב להשביע את חברו חנם – גדול עונו, כגון שהיה חברו חייב לו מנה ויכפול על תביעתו למען יצא קו הדין על הודאתו למקצת להשבע שבועת התורה. או שתובע את חברו על חנם, אשר לא ידע ישאלהו, ומשביעו שבועת היסת. ואמרו רבותינו כי זה האיש נקרא גנב, שגונב דעת הבריות. ועליו נאמר 'הוצאתיה נאם ה'...'

ומי שהוא יודע שאם ישבע יחשדוהו בני אדם על שבועתו – יש לו להמנע ולחשוך נפשו מן השבועה לכבוד שמים, גם כי האמת אתו' (שערי תשובה לרבנו יונה ב,מה).

– 'שמעתי שתקנו הגאונים שאין משביעין עכשיו לא בשם ולא בכנוי, כדי שלא יהא העולם חרב על ידי החוטאים שרבו אלא שמחרימין אותו ומקללים אותו ומחרימין עליו בשופרות וכבוי נרות ומטות

כפירות לאיים עליו, שאם יחטא – לעצמו יחטא' (ראב"ד הל' שבועות יא, יג. וראה בפירוט סדר ההשבעה והאימים בתשובות הגאונים שערי צדק ח"ד שער ה, כב, מרב האי גאון).

יש צד חמור בשבועת שקר שאין אפילו באיסור לא יהיה לך אלהים אחרים על פני – משל למלך המדינה שעיר אחת במדינתו מורדת בו וממליכה עליה מלך אחר, ואילו עיר אחרת אינה מקבלת עליה מלך אחר אלא שהיא מבזה את מלכה ואומרת, מלך של שקר הוא ואין בו אמיתות כלל – בבחינה מסוימת עוון של זו חמור יותר שחיללה את כבוד מלכותו ממש. וכן בשבועת שקר – יש חילול לשם שמים בעצמו, מה שאין כן במכחיש (עפ"י תפארת ישראל למהר"ל מפראג, פרק לט).

'...וכאן ממנו ומכל העולם כולו'. ... ואין נותנים חרם, וכן אין משביעין אדם בבית דין (בעשרת ימי תשובה) עד אחר יום הכיפורים' (מהרי"ל. מובא בהגהת הרמ"א או"ח תרב), שחוששין ביותר להביא עונש שבועה לעולם ח"ו. [ועל כל פנים מצוה לשפוט ולהוציא גזילה מתחת ידו, וכשיש דין למטה אין דין למעלה. משנה ברורה שם].

'קיימו וקבלו – קיימו מה שקבלו כבר' – כי על פי הפשט קשה מדוע הקדים 'קיימו' ל'קבלו' והלא הקבלה קודמת לקיום – אלא להדרש בא שקיימו את קבלתם הקדומה (תורת חיים).

'מאי אף היא בלשונה נאמרה, כדתנן אלו נאמרין בכל לשון... וקאמר נמי שבועת הדיינין אף היא בלשונה נאמרה'. ר"י בן מגאש פרש – דלא כשאר ראשונים – 'בלשונה' בלשון הקדש דוקא, ו'אף' מתייחס על מה ששנו שם בסיפא 'אלו נאמרין בלשון הקדש'.

[דעה זו הביאה הרמב"ם (תלמידו של הר"י בן מגאש): '... אבל רבותינו הורו שאין משביעים אלא בלשון הקדש. ואין ראוי לסמוך על הוראה זו. ואף על פי שנהגו בכל בתי דינין להשבע בלשון הקדש, צריך להודיע את הנשבע עד שיהא מכיר לשון השבועה...'. וכן דעת שאר ראשונים ופוסקים שמן הדין שבועת הדיינים נעשית בכל לשון שהוא מבין.

ונחלקו הכסף-משנה והלחם-משנה, לשיטת ר"י בן מגאש האם אינו אלא לכתחילה [וכן נקט המאירי בדעתו] או אף בדיעבד שהשביעו בשאר לשונות – לא נפטר (וע"ע שו"ת אגרות משה או"ח ח"א לב, ה).

'מנקה הוא לשבים ואינו מנקה לשאינן שבים'. ובשבועה, אפילו לשבים אינו מנקה בלא פרעון (רש"י) שלא כשאר לאוין שתשובה ויום הכיפורים מכפרים אף ללא יסורין [ואולם חייבי כריתות וחייבי מיתות היסורין ממרקים הכפרה, כביזמא פה] (עפ"י רמב"ן. וצ"ע בדברי מהרש"א).

(ע"ב) 'מאי איכא בין רשעים דמשפחתו לרשעים דעלמא, בין צדיקים דמשפחתו לצדיקים דעלמא...'. אין הדבר תלוי בקורבת משפחה אלא הכוונה 'רשעים דמשפחה' – אלו המחפין עליו [כמו שאמרו לעיל 'אין לך משפחה שיש בה מוכס שאין כולה מוכסין... מפני שמחפין עליו'. ו'כולה' – לאו דוקא]. 'רשעים דעלמא' – אלו שיש בידם למחות ואינם מוחים (אך גם אינם מחפים). 'צדיקים דמשפחתו ודעלמא' – אלו שאין בידם למחות או שמיחו ולא הועיל (תורת חיים. וע"ש עוד בהסבר הסוגיא בפרטות).

צ"ע בדברי הר"י בן מגאש שצדיקים פטורים אעפ"י שיש בידם למחות.

'בשלמא ההוא דקא משתבע קאי באיסורא, אלא ההוא דקא משבע ליה אמאי, כדתניא... מלמד שחלה שבועה על שניהם'. בהגהות מיימוניות (שבועות י"ה) הביא מרבנו תם לפרש שהדברים אמורים בין בשבועת אמת בין בשקר, שאם נשבע לשקר הרי יש על המשביע עונש שבועה שגרם לכל זה, ולא היה לו לישא וליתן עמו מתחילה. ואם נשבע באמת, יש על המשביע עונש שבועת שוא שהשביעו. ועל הנשבע יש עונש שבועה בחינם שנתגלגלה על ידו [אע"פ שלא חטא בכך שתבעו הלה שלא כדין, מ"מ אינו מנוקה מעוון, כענין מגלגלין חובה ע"י חייב].

ושוב כתב בהגהות מיימוניות בשם התוס' שאין הכוונה כאן ששניהם נענשים בכל אופן, אלא שמבין שניהם אין יוצאין בלא עונש, שאם נשבע לשקר – עונש השבועה חל עליו, ואם נשבע באמת – עונש שבועת שוא בא על המשביע. וכן פרש ר"ח ועוד (וכן כתב הריטב"א. והוסיף שמסתבר שיש פעמים שהעונש על שניהם ממש, כשחברו מהפך עליו שבועה ויודע שנשבע שלא כדין).

ובשו"ת חתם סופר (חו"מ ז) האריך להוכיח מה שרגיל בפי העולם שאפילו שבועת אמת עבירה היא, והביא בין השאר את דברי הגמרא כאן.

ובשו"ת שבת הלוי (ח"ו קמא) העיר שהדבר שנוי במחלוקת הראשונים הנ"ל. וכן העיר על שאר ההוכחות שהביא החת"ס, וסיים דבריו: 'ואין ספק שעיקר המנהג של ישראל קדושים (שלא להשבע אפילו באמת) שהזכיר מרן הח"ס – יסדתו בהררי קדש מפני חומר ענין של הזכרת שם שמים, אבל דרך הח"ס ביסוד הדברים צריך פירוש וצ"ע לעני כמוני'.

עוד יש להעיר שלכאורה יש להוכיח שבזמן חז"ל רובא דאינשי לא הקפידו להשבע על אמת במקום הפסד ממון, שאם לא נאמר כן הרי כשתקנו שבועת היסת (להלן מ:) על כל מי שתובעין אותו והוא כופר, יצא מתקנה זו שעל פי רוב הנתבע ישלם לכל מי שתובעו שהרי לא ירצה להשבע. ואמנם יכול הוא להפוך את השבועה על התובע, שישבע ויטול, אך גם זה נראה לכאורה תמוה שיתקנו תקנה כזו וע"ז נפרץ פתח מרווח לרמאים ולנשבעים לשקר, לתבוע ככל העולה על רוחם ובכך לכוף את הנתבע להשבע או להתפשר או להפוך שבועה על התובע וליטול – אלא נראה מזה שעל פי רוב היה הנתבע נשבע ונפטר. ועכ"פ כן הוא בשבועה דרבנן שלהרבה שיתות אין בה נקיטת חפץ, וי"א שאין בה שם או כינוי אלא ענינה קללת ארור. ע"ע שו"ת אבקת רוכל (קפה); דרך חיים למהר"ל מפראג פרק א עמ' מא.

– מבואר מכאן שהמשביע את חברו אין עליו איסור תורה משום 'ולפני עור לא תתן מכשול' הגם שידוע שהאמת אתו והלה ישבע לשקר. והטעם לכך, שכל שהאדם עושה כדין אינו צריך לחשוש בעבירתו של הרשע, ואינו חייב להפסיד ממון הגם שגורם לעבירת הרשע. [אלא שלחומר שבועת שקר גם המשביע הגורם אינו מנוקה מעוון, אך משמע שאין בדבר איסור לאו ד'לפני עור'].

ומזה דן הגרש"ז אויערבך זצ"ל (ע' מנחת שלמה ז עמ' נד. ובמכתבים שהופיעו בקובץ מוריה (רלו-רלז) תמוז תשנ"ה) שמותר [מדינא. ע"ע בתיקונים ומלואים לשש"כ; הליכות שלמה] לחולה שאין בו סכנה, בעת הצורך, ללכת בשבת לרופא שאינו שומר תורה ומצוות אע"פ שידוע שהלה לא יימנע מאיסורי תורה שאינם נצרכים לטיפול, כגון הדלקת אור ורישום וכדו' – שכיון שהחולה עושה כדין, וגם הרופא חייב מן הדין לרפאותו, אין החולה חייב להתחשב בזה שהרופא חוטא בנפשו ועובר ללא שום צורך על איסורי תורה. כיוצא בזה כתב בשו"ת אגרות משה (יו"ד ח"ג ז) אודות המרצה דברי תורה לאחרים, ובין המאזינים ישנם גויים שאסור ללמדם. ובתוך דבריו כתב שאין אדם חייב להמנע מלעשות אפילו דברי רשות, מחשש שאחר יעשה איסור ע"י מעשיו, שמאחר דעושה מעשה עצמו והלה עשה על דעת עצמו מעשה איסור – ליכא בזה 'לפני עור'.

'אמר רבא דיקא מתניתין כותיה דרב וקראי כותיה דשמואל'. פירוש, לפי פשוטו זה מדויק כרב וזה כשמואל, אבל כל אחד ואחד יכול לתרץ שניהם כשיטתו, וכפי שתירץ רב להלן דיוקי המקראות. וכן

שמואל יתריך המשניות, שנקט התנא אחד מהם והוא הדין לאידך, ונקט הודאה דוקא מפני שהיא גורמת שבועה זו שהרי כופר הכל פטור, וכל שכן אם הירבה את ההודאה ומיעט את הכפירה חייב (עפ"י ריטב"א).

'תנן שתי כסף לי בידך. אין לך בידי אלא פרוטה – פטור. מאי טעמא לאו משום דחסרה לה טענה.'
ו'כי צד' דמתניתין מתייחס על פתח דבריו: 'הטענה שתי כסף וההודאה שוה פרוטה'.
וענה לו שמואל: 'מי סברת שוה קתני, דוקא קתני...'. ופירוש 'כי צד' על הקטע הסמוך לו קאי, 'ואם אין ההודאה ממין הטענה פטור' (ר"ן ועוד).

'אמר לך שמואל, מי סברת שוה קתני – דוקא קתני...' פירוש, נחלקו רב ושמואל על התובע את חברו 'שתי כסף' סתם; לדעת רב תביעתו אינה בדוקא על מטבעות כסף אלא על שווין, ולשמואל תביעתו דוקא על שתי מעות כסף.

ומודה רב בתובע 'ליטרא זהב' וכדומה, שהזכיר המשקל והמתכת – שתביעתו דוקא ולא בשוה כמבואר בסמוך, שאין אדם שם בליטרא זהב, אבל דמים – אדם שם בהם שאר דברים.

והלכה כדברי רב, שהטוען סתם – שוה קאמר ולא דוקא (עפ"י ראב"ד רמב"ן ר"ן ורא"ש). ואולם דעת הרשב"א, וכן נטה המאירי, שאף כי הלכה כרב לענין כפירה בשתי כסף, אין הלכה כמותו בשאלת 'שוה' או 'דוקא' אלא כשמואל, שהתובע 'שתי כסף' – דוקא קאמר. ופרש הרשב"א שאין שתי המחלוקות תלויות בהכרח זו בזו. וער"ן ותורת חיים.

עוד כתבו ראשונים שוה שאמר רב 'שוה' – דוקא בהלואה כן שלהוצאה ניתנה, וכן במקח וכדומה, אבל בטענת פקדון – דוקא הוא, שהרי אין רשות לנפקד לשלוח יד בפקדונו המסוים שנתן לו, ואותו בדוקא הוא תובע. ויש אומרים אף בפקדון [כמשמעות הפשוטה של 'יש לי בידך', וכסתימת דברי המשנה] – ע' רמב"ן ריטב"א ר"ן. וע' חו"א חו"מ יא, יב.

ובעלמא, כשאדם תובע או מתנה ונוקב סכום מסוים, אם כוונתו בדוקא או על שוה ערך – ער"ן; שו"ת הרשב"א ח"ה פד, ובמיוחד סב; שו"ת מהרי"ק צד.

*

'מלמד שכל ישראל ערביין זה בזה' – רצה לומר, כולם מעורבין ומעורין זה בזה, כי שורש אחד לכולם. ולכן כאשר באה לעולם איזו התעוררות לטובה מצד הקדושה, אותה התעוררות קיימת בכל אחד ואחד מבני ישראל, אלא שהיא פועלת אצל כל אחד לפי ערכו; הצדיק מתעורר לעבודת ה' בחשק גדול ובקדושה רבה, ושאינו צדיק מתעורר מעט, ואפילו רשע גמור הוא מתעורר באיזה הרהור תשובה, הגם שהוא רגעי, מ"מ קיימת גם בו התעוררות מדה, ויכול להיות שעל ידה יחזור בתשובה שלמה. וכן להפך, כאשר באה איזו התעוררות מצד היצר הרע – הריהי באה לכל אחד ואחד; הרשע נכשל על ידה בפועל, והצדיק גם כן נכשל באיזה הרהור לפי שעה (מהבעש"ט. מובא בספר דברי משה שמיני; גנזי יוסף תשא; באר מים חיים ויקרא ב, ועוד).

על ענין כלל ישראל כנפש אחת אחודה, ועל הקשר וההשפעה ההדדית של היחידים זה על זה – ע"ע: תומר דבורה; ספר התניא פרק לב; צדקת הצדיק קנט; שמירת הלשון שער התבונה ה; שעורי דעת (טלז) ח"א עמ' 152–157; אגרת מהחזו"א שבסו"ס 'דינים והנהגות'.